

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 70.895.017
у Хмельницькому університеті управління та
права імені Леоніда Юзькова
29000, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

В І Д Г У К
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –
доктора юридичних наук, професора
МЕНДЖУЛ МАРІЇ ВАСИЛІВНИ на дисертацію
КІРИК АЛЛИ ЮРІЇВНИ

«Гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом»,
подану на здобуття наукового доктора філософії за спеціальністю
081 Право галузі знань 08 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження Кірик Алли Юріївни «Гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом» обумовлена тим, що захист прав спадкоємців після прийняття спадщини зачіпає інтереси кожної людини. Таким чином, для з'ясування сучасних законодавчих положень про інститут спадкування та захисту прав спадкоємців, а також для прогнозування розвитку спадкових правовідносин у майбутньому норми спадкового законодавства вимагають певного теоретичного осмислення.

У сучасних умовах проведення рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України та в умовах євроінтеграційних процесів України важливим є проведення системного критичного наукового аналізу питання гарантування прав спадкоємців. На разі вже сформована правозастосовна практика спадкових правових норм, яка підкреслила проблемні питання гарантування прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом. Саме тому, для сучасної української доктрини приватного права становить інтерес проведення дослідження питання захисту прав спадкоємців в контексті порівняльно-правового аналізу із законодавством зарубіжних країн, в тому числі європейських, зважаючи на євроінтеграційні процеси України. Саме

зазначені вище чинники й обумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження А.Ю. Кірик.

Наведені обставини не залишають сумнівів щодо актуальності обраної дисертанткою теми дослідження та науково-практичного значення роботи. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри міжнародного та європейського права на 2015-2020 роки «Правове забезпечення розбудови сталої демократії в контексті взаємодії національного, європейського та міжнародних правопорядків», кафедри цивільного права та процесу на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни зумовлюється належним науково-теоретичним рівнем та практичною значимістю положень та висновків за результатами дисертаційного дослідження.

Представлене дисертаційне дослідження А.Ю. Кірик є одним з перших у вітчизняній цивілістичній науці комплексним дослідженням, присвяченим дослідженню гарантій прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом, а також проведеним із ґрунтованим порівняльно-правовим аналізом законодавства європейських держав, що відповідає євроінтеграційному напрямку розвитку України. Такий підхід дозволив дисертантці сформулювати мету і завдання дослідження та обґрунтувати висновки, яким притаманні необхідні ознаки новизни.

Так, авторка поставила перед собою мету, яка полягає в тому, щоб на основі комплексного наукового дослідження теоретико-правових засад та

практики правозастосування гарантій прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом визначити структуру, теоретичні та наукові засади, а також місце цього інституту в цивільному праві, виокремити подальші шляхи розвитку та удосконалення інституту гарантування прав спадкоємців.

Ознайомлення зі змістом дисертації А.Ю. Кірик дає підстави для висновку, що авторці вдалося досягти поставленої мети, у тому числі завдяки успішному виконанню поставлених завдань.

Дисертантка виявила належний рівень знань юридичної літератури, нормативно-правових актів, виявила та окреслила низку дискусійних питань у сфері цивільного права щодо гарантування прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом. Методи дослідження, які були використані А.Ю. Кірик, включають в себе комплексне поєднання загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зважаючи на особливості предмету та об'єкту, мети та завдань дисертаційного дослідження. Особливо вдало застосовано історико-правовий та порівняльно-правовий методи дослідження, завдяки застосуванню яких було проаналізовано генезу захисту прав спадкоємців, починаючи від Стародавнього Риму й до сучасності, та проведено порівняльний аналіз законодавства України та інших країн в цій сфері.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відображено: правову природу гарантій прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом; загальні гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом; спеціальні гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом. Така структура роботи надає можливість розглянути гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом в його динаміці.

Позитивною рисою цієї роботи є також широке використання судової практики з обраної тематики, а також її ґрунтовний науковий аналіз.

У розділі 1 «Правова природа гарантій прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом» дисертанткою розглянуто поняття гарантій прав спадкоємців в спадковому праві України та їх види.

Дослідження питання гарантування прав в його історичному розвитку, починаючи з часів Стародавнього Риму, надало можливість відстежити особливості рецепції римського права, тому являє науковий інтерес для дослідників спадкового права. Так само і дослідження проблематика гарантування прав низкою науковців надало можливість в подальшому сформулювати своє авторське визначення гарантій прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом.

Важливим в теоретичному та практичному аспекті є висновок щодо виокремлення ознак гарантій прав та свобод людини та гарантій прав спадкоємців. Так, вперше було обґрунтовано такі ознаки гарантій прав спадкоємців: 1) суб'єктна спрямованість; 2) особлива мета (охорона та захист прав спадкоємців; 3) нормативна урегульованість (ЦК України, Закон України «Про нотаріат», тощо); 4) застовність на засадах охорони заповіту та інтересів сім'ї; 5) виникнення з юридичних фактів (смерть спадкодавця, відкриття спадщини).

Розглядаючи види гарантій прав спадкоємців, дисертантка наводить визначення загальних та спеціальних гарантій прав спадкоємців.

У розділі 2 «Загальні гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом» проаналізовано гарантії прав спадкоємців на інформацію про заповіт, гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за секретним заповітом; при визнанні заповіту недійсним, скасуванні його в частині; при заповідальному відказі.

Важливим як в теоретичному, так і в практичному плані є висновок, що внесення змін у вітчизняне законодавство на основі практики зарубіжних країн, які використовують різні ефективні засоби спрямовані на інформування спадкоємців, покращить рівень гарантованості прав останніх

та зменшить кількість спорів стосовно продовження строку на прийняття спадщини.

Слушними та логічними є пропозиції, щодо залучення свідків до написання секретного заповіту, які могли б повніше забезпечити підтвердження дієздатності заповідача. І, тим самим, виключити подальші можливі спори з приводу здатності спадкодавця розуміти значення своїх дій та керувати ними у момент скоєння заповіту. Саме тому, обґрунтованим і потрібним є внесення відповідних доповнень до статті 1249 ЦК України.

Також авторкою детально обґрунтовано доцільність законодавчого закріплення розширення повноважень нотаріусів щодо підтвердження дієздатності заповідачів. Включення нотаріуса до переліку осіб, які мають право витребувати у медичних установ відомості, що містять лікарську таємницю, що призведе до зменшення позовів, які стосуються визнання заповітів недійсними.

Вперше визначено необхідність законодавчої регламентації можливості вселення відказоодержувача разом з неповнолітніми дітьми. Оскільки проаналізувавши норми національного законодавства та норми міжнародних актів, було відзначено, що неповнолітня особа має спеціальний правовий статус, а її розлучення з батьками можливе лише в особливих випадках з метою захисту інтересів дитини. Таким чином у разі відсутності таких обставин, можливість вселення відказоодержувача разом з неповнолітніми дітьми не може піддаватися сумніву, у тому числі з огляду на принцип найкращих інтересів дитини, про який також згадує дисертантка. Саме тому, доречною є пропозиція авторки викласти пункт 3 частини 2 статті 1238 ЦК України у новій редакції, яка б враховувала вказаний вище висновок.

Логічним є також висновок, що коли предметом заповідального відказу є право користування житловим приміщенням або його частиною, то з метою захисту прав спадкоємців, необхідно на законодавчому рівні встановити обов'язок відказоодержувача нести тягар утримання житлового приміщення.

Важливим в теоретичному та практичному аспекті є висновок щодо виокремлення ознак заповідального відказу. Так, вперше було обґрунтовано такі ознаки заповідального відказу: 1) фіксується виключно в заповіті; 2) відказоодержувач не може відмовитись або прийняти частину відказу; 3) при неприйнятті, відмові відказоодержувачем відказу він залишається у спадкоємця; 4) відказ виконується лише у межах реальної вартості успадкованого майна; 5) після смерті відказоодержувача залишається у власності спадкоємця.

У розділі 3 «Спеціальні гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом» досліджено гарантії прав спадкоємців, визначених та не визначених у заповіті.

Заслуговує на підтримку висновок, що посмертні розпорядження, які не стосуються майна померлої особи, можуть мати не просто немайновий характер, а змішаний, майново-немайновий характер. Встановлено, що майнова складова подібних розпоряджень може переважати, а отже виводить економічну складову реалізації такого розпорядження на передній план у порівнянні з фактичним заповітом. У цьому випадку гарантією прав спадкоємців, які зобов'язані вчиняти певні дії, що не мають майнового характеру, є те, що витрати на реалізацію цих зобов'язань не повинні перевищувати вартості успадкованого майна.

Викликають науковий інтерес положення дисертації, в яких наведено аргументацію, що умова в заповіті має наставати після відкриття заповіту (відкладальна умова), з визначенням строку настання такої умови у межах 3 років. Аби уникнути невизначеності в управлінні та володінні спадковою масою, пропонується закріпити у ЦК України норму про те, що обов'язковою умовою складання заповіту під відкладальною умовою є зазначення в ньому виконавця заповіту, який зможе забезпечити охорону і управління майном до настання умови.

Вдалим є проведення порівняльного аналізу заповіту з умовою в європейських країнах та країнах на пострадянському просторі (Додаток В).

Важливе значення для правозастосовної практики має також проведення порівняльного аналізу законодавства зарубіжних країн, що стосується обов'язкових спадкоємців. Було досліджено законодавство європейських країн, Північної та Латинської Америки та країн Азії.

Також авторкою з аналізу законодавства зарубіжних країн встановлено, що до кола обов'язкових спадкоємців належать діти спадкодавця, вдова (вдівець) та батьки спадкодавця, незалежно від статусу. Така позиція відрізняється від норм українського законодавства, де домінує принцип свободи заповіту, який характеризується правомочністю спадкодавця щодо розпорядження своїм майном. Вдається аргументованим положення, що обов'язкова частка орієнтована на права осіб, чиї майнові інтереси не можуть бути забезпечені іншим чином з точки зору соціальної рівності. Такий висновок становить науковий інтерес.

Важливими в теоретичному та практичному плані є й інші висновки та пропозиції за дисертаційним дослідженням А.Ю. Кірик.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є досить високим, пропозиції розроблено на належному науково-теоретичному рівні з урахуванням виявлених проблем правозастосування і спрямовано на забезпечення правової визначеності норм цивільного права та єдності правозастосовної практики.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження А. Ю. Кірик полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку доктрини цивільного права у частині регулювання спадкових відносин, проведення подальших наукових досліджень спадкового права в цілому; в навчальному процесі – під час викладання курсів «Цивільне право», «Спадкове право», «Нотаріат» та підготовки методичних рекомендацій із цих курсів, що підтверджується Актом про реалізацію наукових досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

(Додаток Б); у нормотворчій діяльності – для удосконалення нормативного регулювання спадкових відносин шляхом внесення відповідних змін до ЦК України та інших нормативних актів.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження А.Ю. Кірик, опублікованими працями за темою дисертації надає можливість зробити висновок, що основні результати дисертаційного дослідження викладено у семи публікаціях у фахових виданнях, з них шість – у наукових фахових виданнях України, одна – у міжнародному науковому виданні, а також у семи тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення автором академічної доброчесності.** Дисертаційна робота А.Ю. Кірик свідчить про ґрунтовне опрацювання нею чинного законодавства України, зарубіжних країн, матеріалів правозастосовної практики. Джерельну базу дисертації варто визнано достатньою для виконання поставлених завдань. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації в разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших авторів, дотримано вимог законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. В роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації. Дисертанткою дотримано вимоги ст. 42 Закону України від 05 вересня 2017 р. «Про освіту» щодо академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Незважаючи на значну кількість науково обґрунтованих висновків, деякі положення все ж викликають дискусію та потребують додаткового пояснення, а саме:

1. У першому пункті новизни авторка обґрунтовує ознаки гарантій прав спадкоємців, серед яких зазначає такі: *«1) суб'єктна спрямованість; 2) особлива мета (охорона та захист прав спадкоємців); 3) нормативна*

урегульованість (ЦК України, Закон України «Про нотаріат», тощо); 4) застовність на засадах охорони заповіту та інтересів сім'ї; 5) виникнення з юридичних фактів (смерть спадкодавця, відкриття спадщини)». Вказані ознаки є обґрунтованими, водночас серед них можливо варто було і згадати таку ознаку як «забезпеченість інституційним та нормативним охоронно-правовим механізмом», оскільки і в самій роботі згадується про різні юрисдикційні форми захисту, зауважується на наявності матеріальних та процесуальних нормах, що уможливають захист прав спадкоємців.

2) Серед положень новизни доволі слушним є висновок авторки, що *«необхідно законодавчо регламентувати систему сповіщення спадкоємців про належні їм права шляхом оприлюднення повідомлення про відкриття спадщини в місцевому періодичному виданні за останнім місцем проживання спадкодавця, або за місцем знаходиться основної частини майна, визначеного в заповіті у кількості трьох публікації протягом трьох місяців»*. Водночас в умовах цифровізації вказаний висновок може бути в подальшому удосконалений та доповнений обґрунтуванням про доцільність дублювання вказаного сповіщення спадкоємців он-лайн, наприклад, на інтернет-сторінці того ж місцевого періодичного видання.

3) Серед положень, які удосконалено авторкою, обґрунтовується позиція, що *«недоцільно включати до складу спадкоємців постмортальних дітей (зачатих після смерті спадкодавця) у зв'язку із встановленням додаткових гарантій спадкових прав живих або зачатих за життя спадкодавця та народжених живими після відкриття спадщини спадкоємців»*. Водночас, на нашу думку, вказаний висновок є дискусійним. Розвиток допоміжних репродуктивних технологій створив умови для зачаття та народження дітей, навіть після смерті одного з батьків. В ХХ столітті європейські держави вже проходили етап еволюційного розвитку цивільного законодавства у частині гарантування спадкових прав дітей, народжених у шлюбі та поза ним. З огляду на принцип рівності, діти зачаті та народжені після смерті одного з батьків мають теж мати на право на спадок та бути

спадкоємцями на рівні з іншими дітьми спадкодавця. Тому, у процесі рекодифікації ЦК України, можливо саме наша держава піде шляхом гарантування рівності дітей у спадкових правах, не залежно від такого критерію як час зачаття та народження.

Варто зазначити, що висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження Кірик А.Ю. «Гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом». Слід підкреслити, що робота є цікавою, корисною, самостійною, завершеною творчою працею. За своїм змістом, науковими результатами, актуальністю та новизною є самостійним вкладом в науку цивільного права. Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам. Публікації у достатній кількості вміщено у наукових виданнях, визначених для оприлюднення положень дисертацій.

Таким чином, все вищезазначене дає підстави вважати, що дисертація Алли Юріївни Кірик на тему «Гарантії прав спадкоємців при спадкуванні за заповітом» як за змістом, так і за оформленням відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567, Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 року № 167, а її авторка – Алла Юріївна Кірик заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету

Марія МЕНДЖУЛ

